

МИКОЛА ВЕГЕШ

РОЗВИТОК ОСВІТИ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПЕРЕДОНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

За період з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. культурне життя в Карпатській Україні не припинилося. В першу чергу це стосується освіти. У 1938 р. в краї було 463 українські і 365 чеських початкових шкіл, 116 угорських, 24 німецькі і 4 румунські школи, 21 українська і 23 горожанські школи, 5 українських і 3 чеські гімназії. Всього в 1938 р. в Закарпатті існували 803 школи. Що стосується вчительських кадрів, то в українських школах їх нараховувалося 2.622, а в чеських - 928. В українських школах навчалось 99.731 дітей, а в чеських - 21.325. За підрахунками О.Геровського, "на одного чеського вчителя припадало 5 власне чеських дітей, а на одного руського /читай українського - М.В./ 40 руських дітей".

Становище різко погіршилося після того, коли від Закарпаття до Угорщини в результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. відійшли міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. Перед урядом А.Волошина виникла проблема реорганізації шкільної освіти. Ще 28 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр своїм розпорядженням перейменував шкільний реферат на Міністерство шкільництва та народної освіти. Керівником вищеназваного міністерства був призначений А.Штефан - відомий педагог, директор торговельної академії в Мукачеві. В листопаді Міністерство шкільництва та народної освіти було реорганізовано в Міністерство культу, шкіл і народної освіти. Згідно з розпорядженням цього міністерства від 25 листопада 1938 р., так визначалася структура державного керівництва школами: "а/у школах середніх, торговельних та фахових - дирекція школи; б/ у доповнюючих школах /ремісничих/ - інспекторат доповнюючих шкіл; в/ у школах народних /елементарних, горожанських і захоронок/ та інших школах - державний шкільний інспекторат".

Відразу після появи цього розпорядження почалося призначення шкільних інспекторів. Ці важливі посади посіли: в Середньому - С.Федор, Завидові - І.Васько, Сваляві - М.Микита, В.Березному - І.Гриць, Рахові - В.Петрецький, Перечині - І.Голко. Про останнього газета "Нова свобода" писала, що він є "відомим громадянином, який багато разів чином доказав свою відданість народній справі та рідному шкільництву. З великою самопосвятою та жертвенністю він працював, не боячись переслідувань та цькування мадяронів і їх союзників розсипалівців. У боротьбі за рідну українську справу Іван Голко був

безкомпромісний і твердий і тими властивостями здобув до себе загальне визнання та прихильності".

Уряд А.Волошина докладав максимум зусиль, щоб повністю перевести навчальний процес на українську мову. Хоча те, якою мовою навчатимуть у школах, мав остаточно вирішити майбутній парламент, невдовзі виявилось, що "у справах освіти і культури новий уряд вочевидь український". Вже 25 листопада 1938 р. А.Волошин видав розпорядження, згідно з яким "державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська /малоруська/". Що стосується осіб чеської, словацької й російської /русской, великорусской/ народностей, то вони могли "вносити подання і в своїй материнській мові". Доповненням до цього розпорядження було "Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти про мову /язик/ навчання" від 25 листопада 1938 р. В ньому, зокрема, підкреслювалось: "§1. Кожен ученик має бути навчаний в своїй рідній мові, оскільки та мова вживається і в дотичній громаді. §2. В школах, основаних для дітей українських /руських, себто малоруських/ мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі. §3. Там, де до великоруської мови навчання проголосять родичі /опікуни/ українські /малоруські/, або великоруської народності на прилежнім шкільнім уряді найменше 40 школоповинних дітей, може міністерство, на внесення приналежного шкільного уряду відкрити також класу з великоруською мовою навчання. §4. Коли число учеників у класі з мовою навчання великоруською упаде під число 30, то... шкільний уряд зарядить до 8 днів закриття такої класи і учеников приділить до класи з мовою навчання українською /малоруською/. §5. Під мовою навчання у школах українських /малоруських/ треба розуміти літературну мову українську /малоруську/...".

Уряд не тільки видавав розпорядження про державність української мови. Мова йшла про зменшення кількості чеських шкіл. Офіційний орган УНО газета "Нова свобода" повідомляла, що "на основі розпорядження влади Карпатської України, будуть чеські школи до кінця цього року зліквідовані... На цілій території Карпатської України зістанеться 45-50 чеських вчителів у народних школах. Раніше було тут біля 700 чеських учителів. Всі добре знаємо, що були й такі села, де було 5-8 чеських учителів, а не було там ані одної чеської дитини".

Таким чином, українізація поступово пробивала собі шлях вперед. У виступі перед інтелігенцією 20 жовтня 1938 р. міністр внутрішніх справ Ю.Ревай відзначив, що "не дивлячись на гостру чехізацію нашо-

го крам останніми роками, все-таки вдалося в нас вибудувати сітку наших шкіл, виросла в нас нова учительська генерація". Велика заслуга в цьому належала товариству "Учительська громада", почесним головою якого був обраний А.Волошин /1930-1938/. Кількість членів "Учительської громади" зростала з кожним роком. Приміром, якщо в 1930 р. нараховувалось всього 220 членів, то в 1938 р. їх було вже 1.631 чол. Активістами "Учительської громади" зарекомендували себе учні А.Волошина - досвідчені педагоги А.Штефан, М.Гуснай, В.Свереняк, О.Полянський, І.Васько, І.Міцода, О.Дірей та ін. Заходами "Учительської громади" видавалися часописи "Учительський голос" та "Наша школа". Обидва видання, в першу чергу "Учительський голос" /1930-1939/, викликали помітний резонанс, залишили добрий слід у справі виховання молоді. Останній конгрес "Учительської громади" відбувся в липні 1938 р., на якому А.Волошин закликав учителів до удосконалення самоосвіти та підвищення свідомості у ставленні до праці з представниками різних верств населення. "Хоч наша організація є найбільшим товариством народної інтелігенції, - наголошував педагог, - у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, тому закликаю всіх до праці над собою".

Після рішень Віденського арбітражу відновлювали свою діяльність старі навчальні заклади, відкривалися нові. 21 листопада 1938 р. відбулося відкриття гімназії в Білках. Директором було призначено відомого пластового діяча крам Євгена Ретія. Його виступ був надзвичайно емоційним і патріотичним: "Викладова мова мусить бути мова, якою говорите ви, я, яку ви називаєте руською, карпаторуською - але цілий світ і світова наука називає її українською. Не допустім, щоби у нашій гімназії володіло 20 правд. Ми маємо лиш одну правду, яка є репрезентована нашим прем'єром, Батьком отцем др. Волошином, нашою владою, є символізована нашим синьо-жовтим прапором. На фундаменті цієї правди будемо будувати життя нашої гімназії". Станом на 4 грудня 1938 р. у Білківській гімназії навчалось 293 учнів. Того ж року "Нова свобода" повідомляла, що незабаром в Рахові "буде відкрито вісім класів реальної гімназії", яку очолюватиме професор Мілан Головацький. Гімназія почала діяти 16 грудня 1938 р. Педагог із багаторічним стажем, людина гуманна і милосердна, А.Волошин оголосив, що "бідні діти, які живуть далеко од Рахова, можуть просити від дирекції залізниць... безплатний білет, або білет за половину ціни на проїзд до гімназії й назад". А.Волошин постійно проявляв велику турботу про розвиток шкільництва у віддалених гірських округах Закарпаття. 3

Його ініціативи були відкриті школи у Волівському окрузі /нині Міжгірський район/, зокрема в Колочані-Горб, Прислопі, Синевирській Полянні.

Після евакуації з зайнятого угорцями Ужгорода, до Великого Березного перемістилася Ужгородська державна торговельна школа. 12 грудня 1938 р. її перейменували в Експортну академію. Ще раніше, 6 грудня відновили свою роботу гімназії в Перечині, горожанські школи в Невизькому і Порошкові.

Твердинею українських ідей залишалась Хустська гімназія. Наприкінці 30-х років у ній навчалось 600-650 учнів-українців та близько 200 в чеських паралельних класах. В останніх, крім чехів і словаків, були євреї. Склад учнів за соціальним походженням був - 70% селяни. "Хоча навчання було безплатним, - пригадував В.Маркусь, - підручники тощо забирали чимало коштів нашим селянам, здебільшого бідним і середнякам". Не легше жилося учням Перечинської державної гімназії. Наприкінці 1938 р. становище настільки ускладнилося, що її дирекція прийняла рішення "не розділювати стипендії поодиноким особам, але всю суму призначити на кухню для бідних дітей. На засіданні дня 12 ц.м. /25 грудня 1938 р. - М.В./ окружний відділ в Перечині так і зробив: призначив всю суму 9.600 кч на кухню для бідних учнів". Серед викладацько-професорського складу Хустської гімназії виділялися М.Гупаловський, К.Заклинський, К.Феделеш, М.Фущич, С.Ілляшевич, А.Артимович, Н.Балицька та ін. Колишній професор гімназії Н.Балицька писала, що при гімназії діяв Пласт. Із пластунів у 1938-1939 рр. формувалися січові загони, які зі зброєю в руках стали проти ворога.

А.Волошин та його уряд надавав велику увагу розвитку шкільної освіти серед національних меншин краю. Ще в 1934 р. для учнів німецької національності був відкритий при школі в Мукачеві інтернат, де одержали місця 52 дітей з 18 сіл краю, в тому числі з Усть-Чорної - 8, Рахова - 6, Німецької Мокрої - 4, Руської Мокрої - 3, Німецької Кучави - 5, Лалова - 8 тощо. Ця школа працювала до листопада 1938 р. Після окупації міста військами Угорщини, уряд Карпатської України перевів учнів і вчителів до Сваляви. 22 грудня 1938 р. А.Волошин заявив, що "з німецькою меншиною жив завжди український народ в найкращій згоді... На нашій території існує двадцять німецьких шкіл, що є підчинені німецькому шкільному інспекторові. Німці мають повну культурну автономію, та наше співжиття є овіяне приятним духом. Щоб на майбутнє полегшити культурні й господарські взаємини між нашим народом й Німеччиною, буде введено в усіх наших вищих школах німець-

ку мову як предмет навчання". За підрахунками сучасних дослідників, наприкінці 30-х рр. німецька шкільницька справа в Хусті виглядала так: 19 початкових шкіл з 34 класами, 1 горожанська школа з 4 класами. В них навчалось біля 2000 учнів і працювало 32 вчителі.

Чехословацький період правління в Закарпатті, безумовно, відіграв позитивну роль у розвитку духовного життя румунської етнічної групи. Наприкінці 30-х років у румунських селах діяли чотири румунські школи з 36-ма класами, в яких навчалось 2262 учні. Румунські діти могли безперешкодно навчатися в школах сусідньої Румунії. "Румунська меншість на Карпатській Україні, - повідомляла "Нова свобода" 8 грудня 1938 р., - посередництвом своїх відповідальних заступників заявила нашій владі, що румунський народ, який живе в селах Солотвино, Нижня Апша, Середня Апша і Біла Церква, задоволений своїм положенням, бо користується повними громадськими й політичними правами. 20 років співжиття в одній державі посилити дружбу. Румунські представники подали меморандум, щоб їхні школи були підпорядковані українському інспекторові в Тячеві та щоб завели в школах навчання української мови замість чеської".

Уряд Карпатської України надавав значної уваги забезпеченню закарпатських шкіл навчальними підручниками. В цьому полягала і вимога батьків. Жителі с.Буковець, що на Волищині, писали до редакції "Нової свободи": "До школи ходить III дітей. Тепер родичі 108 дітей вимагають для своїх дітей книжку таку, що її будуть розуміти та любити, а це є українські книжки". Завдання полягало в тому, щоб "ліквідувати наші хиби й помилки й оснувати комітет, що подбав би про план випуску підручників і протягом навчального року забезпечити кожного учня повним комплектом високоякісних стабільних підручників. Дотеперішні підручники не є ідеальні, але безглуздо думати, що ми в 1939-1940 рр. зможемо винайти абсолютно бездоганний підручник, який би сам викладався учневі в голову...". Державне видавництво постійно повідомляло про вихід нових підручників. До вересня 1938 р. побачили світ "Буквар", "Перша читанка", "Друга читанка", "Отчина", "Живе слово", "Світло", "Учебник горожанской науки й виховання", "Молодий рахункар", "Рахункова книжка" /частини I-3/, "Пісні підкарпатських русинів", "Грамматика руського язика" І.Панькевича, "Фізика", "Хімія", "Задачі з геометричного рисування", "Гражданин, його права і повинності", "Підкарпатські казки" під редакцією В.Гренджі-Донського, "Вибір чехословацьких і підкарпаторуських переказів" тощо.

Закарпатськими вчителями використовувалися також старі підручники, автором переважної більшості яких був А.Волошин. Мова йде, перш за все, про праці А.Волошина "Фізика" /1921/, "Наука стилізації" /1923/, "Педагогика и дидактика" /1923/, "Коротка історія педагогіки" /1923/, "Дидактика" /1923/, "Педагогічна психологія" /1935/, "Логіка" /1935/, "Методика народно-шкільного навчання" /1935/, "Історія педагогіки" /1937/ та ін. Всього А.Волошин видав 42 книги. Окрім згаданих книжок А.Волошин написав низку студій, які засвідчують: в особі А.Волошина маємо не тільки педагога-вченого, але й мовознавця, літературознавця, публіциста, соціолога, історика, політолога та, не в останню чергу, видатного представника богословської науки. Відзначимо, що до 1938 р. А.Волошин продовжував виконувати обов'язки директора Ужгородської вчительської семінарії – найпрестижнішого навчального закладу в краї. За великий внесок у розвиток педагогіки А.Волошин був обраний почесним доктором Українського Вільного Університету в Празі. До речі, прем'єр-міністр Карпатської України був ініціатором переведення УВУ в Карпатську Україну. Тільки окупація краю угорськими військами завадила йому це зробити.